

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Sibberyd, Röks prästgård och Rökstenens Sibbe helgedomsvårdare
Nordén, Arthur

Fornvännen 260-279

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1960_260

Ingår i: samla.raa.se

SIBBERYD, RÖKS PRÄSTGÅRD OCH RÖKSTENENS SIBBE HELGEDOMSVÅRDARE

Av Arthur Nordén

I Röks socken, Lysings härad, Östergötland, ligger kyrka och prästgård i den öppna, lättodlade nordänden av bygden. Sockennamnet är påfallande, bl. a. därför att någon bondgård Rök ej finns, från vilken kyrkan kunde tänkas ha blivit anlagd. Den bebyggelse, från vilken mark för helgedom och prästbol upplåtits, är synbarligen grannbyn i öster, Hejla, vilken på flera sätt framstår såsom spridningshärden för den äldsta odlingen i bygden. Redan bynamnet, isolerat bland socknens ortnamn genom sin ålderdomlighet (*i hægrildom*, 1406) liksom också Hejlas läge i den bästa åkerjorden och byns egenskap av moderby för den stora utflyttarbyn Ingvaldstorp ger Hejla dess rangställning i socknen. Och vad nu den nyss antydda markupplåtelsen till kyrka och prästgård beträffar så styrkes den av tomfiguren, som framkallar bilden av en inbrytning i Hejla-byns naturliga grängång (fig. 5).

En omständighet av vikt för vår uppfattning av Rökstenstextens syftning är knuten till denna markupplåtelse från Hejla by till prästgården i Rök. Härom må följande antecknas.

I det protokoll,¹ som upprättades vid storskiftet i Hejla by år 1766, vidröres inledningsvis kyrkoherdens i Rök yrkande att man måtte återgå till ett äldre förhållande, nämligen att prästgården skulle ligga i byalag med Hejla by och därvid räknas som ett halvt hemman:

¹ Lantmäteristyrelsens arkiv, D 17¹. — Det här meddelade utgör en komplettering av partiet om Rökstenen i min uppsats *Bidrag till svensk runforskning*, i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, del 55, 1943 (*Antikvariska Studier I*, sid. 210—223; med avtryck av Johan Larsson Groths karta över Hejla—Ingvaldstorp—Rök av år 1640) samt tidningsartikeln *Rökstenen närmre verkligheten*, i *Norrköpings Tidningars* julnummer 1958, och recensionen *Runor och realia i Rök*, i *Historisk Tidskrift* 1959 (avser *Elias Wesséns* avhandling *Runstenen vid Röks kyrka*, i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Filologisk-filosofiska serien, 5, 1959).

Fig. 1. Detalj av den äldsta kartan över Röks prästgård och Hejla bys två kronohemman (nr 4 och 5) samt Sibberyd's halva kronohemman (nr 6). Uppgjord av Johan Larsson Groth år 1640. Kartan har i sin helhet återgivits av förf. i Vitterhetsakademiens Handlingar del 55, 1943, till vilken avbildning här hänvisas. Jfr även fig. 5 nedan! — Ausschnitt aus der ältesten Karte von Röks Pfarrhof und dem Dorfe Hejla mit zwei Kronhufen (Nr. 4 und 5) sowie der halben Kronhufe (Nr 6). Angefertigt von Johan Larsson Groth 1640. Die vollständige Karte ist vom Verf. in Vitterhetsakademiens Handlingar del 55, 1943 veröffentlicht worden, auf welche Abbildung hier hingewiesen wird. Vgl. auch unten Fig. 5!

»Innan någon Delning i Heila kom att widröras, framgaf Herr Kyrkoherden Berzelius en skriftväxling, emellan sig och dess grannar i Heila, deruti Herr Kyrkoherden försöker bewisa sitt halfwa boställe, som nu i åker och äng ligger enstaka omkring Röks kyrka, böra wara lika i alla omägor, med $\frac{1}{2}$ hemman i Heila, hwarmed det ock i jordna tider skolat legat i byelag, påståendes Herr kyrkoherden vidare, att Bostället äfwen måtte afmätas och i Heila få fyllnad, hwad det emot de halfwa hemmanen der kunde brista» etc.

Att domstolen visade sig gynnsamt stämd mot sockenprästens förslag och också förverkligade detta, tyder på att den av Berzelius åberopade traditionen kändes såsom riktig och ursprunglig: prästen skulle få räkna ängen Tjulan, belägen i Hejla bys utmark, såsom en urfjäll till prästgården, varjämte prästgården skulle »tilldelas utmark lika med bolbyn för $\frac{1}{2}$ hemman» — så löd skiftesnämndens dom.

Man skyntar ett sammanhang i stort: hur byborna i Hejla, när de en gång vid trosskiftet på 1000-talet byggde sin kyrka och försåg denna med prästgård, gav prästen lotter i byjorden mot-

svarande anspråken från ett halvt hemman. Närmast vill man väl tänka sig, att byamännen bröt ut boställsmarken ur ett redan befintligt hemman, vars ena hälft alltså stannade kvar i bondeägo, medan den andra hälften gick till prästgården.

Tanken stödes av iakttagelsen, att Hejla by i det äldsta kartmaterialet (1640, lantmäteristyrelsens arkiv D10: 41) innesluter ett halvt kronohemman, vilket åtminstone hypotetiskt skulle kunna tänkas vara en kvarstod av det förutsatta, ursprungligen fullsuttna hemmanet. Byn består nämligen på 1500- och 1600-talen av två hela och ett halvt kronohemman — det är vid efterforskandet av detta senare halva kronohemman, som man gör bekantskap med ödetorpet *Sibberyd* i Röks socken, varom mera strax nedan. Först dock en anmärkning om sockennamnet.

Ty om Hejla byamän var de, som ställde mark till förfogande för kyrka och prästgård, frågar man sig, varför kyrkan fick namnet Rök och ej uppkallades efter Hejla by. Uppenbarligen har det berott på att själva platsen för kyrkobygget var en gammal kultplats med redan inarbetat namn — det bör i sin fornsvenska form ha lytt *Raukr*, 'stenstoden' (jfr de gotländska och öländska raukarna!).² Syftningen är tydlig, stenstoden var ett minnesmärke av mäktig verkan, den allbekanta Rökstenen. Ty att denna redan från början, vid 800-talets ingång eller senast dess mitt, restes på socknens *vi*, dess heligplats för offer- och mindre tingsstämmor, därför talar stenens hela karaktär. Ingen runmästare ställer fram till beskådan för bygdebor och främlingar en minnesvård av

² Sammanställningen Rök-*raukr* har säkerligen gjorts av flera under det omedelbara intrycket av Rökstenens reslighet. Så skriver till mig universitetslektorn och specialisten på Östergötlands socken- och häradsnamn fil. lic. Thorsten Andersson, i brev av den 25 sept. 1959: »Tanken att Rökstenen kunnat ge socknen namn framfördes av en deltagare i en exkursion till stenen, som nordiska seminariet (: i Uppsala) anordnade för några år sen. Jag har så småningom blivit övertygad om att det är stenen som gett kyrkan och prästgården och därmed socknen namnet Rök. Jag hade också tänkt skriva något om det någon gång, men det är ju inte aktuellt längre, då Ni redan har framlagt den tolkningen.» — Under den diskussion, som följde på prof. Elias Wesséns föredrag om Rökstenen i Statens historiska museum vintern 1958, uttalade lektor Gunnar Drougge tanken, att Rökstenen givit socknen dess namn. — Förf., som i flera sammanhang sysslat med *Rök*-namnets tolkning, framlade sin härledning Rök-*raukr* i sin uppsats »Rökstenen närmre verkligheten» i Norrköpings Tidningars julnummer 1958.

denna engagerande innebörd, tjusande och mystifierande på samma gång, utan att ha sört för att så många som möjligt får tillfälle att se den. Och blocket blev nog stående, där det en gång ställts, det är för tungt och för ömtåligt för att uthärda upprepade förflyttningar på längre sträckor.

Men för att återvända till problemet *Sibberyd* i Röks socken: hemmansnamnet avser en kronoutjord, som i de äldsta bevarade jordeböckerna, Gustaf Vasas med början år 1544,³ uppföres fristående, efter uppradningen av socknens övriga skatteenheter. Den står utarrenderad såsom en jordäga likställd med andra utjordar i socknen, men dess närmare belägenhet i bygden anges ej; det är först på omvägar man kan deducera fram denna. Tydligt är att oftast en och samma brukare svarat för avraden decennier igenom, och man lägger då märke till, att det vanligen varit folk bosatta i närheten till kyrkan, som tagit brukningen av utjorden på sig. Dessa sina brukare var emellertid utjorden ensam ej i stånd att försörja; den som svarade för avraden var för sin utkomst tydligen beroende av tillskottet från någon annan inkomstkälla. Under hela den tid, som utjordens historia är möjlig att belysa, d. v. s. från 1544 till inpå 1630-talet, utgjorde *Sibberyd* oförändrat samma skatt: 3 daler ledungslamepenningar, 6 spänn landgild (korn, smör eller malt) och en årlig häst (för kronoskjutsarna). *Sibberyd* var på 1500—1600-talen en av de minsta ägoenheterna i Röks socken. Enligt en hjonelagslängd för socknen av år 1611 skattade gårdarna i regel 12 marker för hushåll och några mindre gårdar 6 marker. De enda som skattade med blott 3 marker var Oluf Kläckare i *Sibberyd* och »wtfattig Jöns i Borrerydh». I 1600 års utförliga »Ett Band om Hjelpeskatter och Upskattning af hwar och en förmögenhet i Lös egendom i Lysings Härad» antecknas alla fastigheter i Röks socken, men namnet *Sibberyd* förekommer ej. Sista gången namnet förekommer i bevarade jordeböcker är år 1624.

En förteckning över dem, som brukat kronoutjorden *Sibberyd*, har här framställts ur tyvärr mycket fragmentariska jordebokserier:

³ 1544 års Årliga räntan för Lysings härad, Röks socken, sid. 101: b. *Crona Jordh*. Håkan andhrsson i twna aff ett öde torp *sybbarydt* Ledingslamandz pen. 3 pen:ar (1545: Landgildz smör 6 spen ... Årlig h: 1).

- 1544 Håkan andhrsson i twna* aff ett öde torp *sijbbarydt*
 1545 Håkan andhrsson i twna aff ett öde torp *sibbarydt*
 1546 Enkian i Hestengh aff *Sibbarydt* ödetorp
 1547 Lasse j gimersta haffuer frit en wtiord benemdh *Sibberijd*
 1548, 1549 (alla handlingar saknas)
 1550 Enkian i Hestengh ... frit öde torp *Siibbariidh*
 1551 ... öde torp *Siibbariidh*
 1552—1554 (saknas)
 1555 Lasse i gimersta ... *Siibbarijd*
 1556—1566 (saknas)
 1567 Lasse i Gimerstad aff *Sibbarytt*
 1568—1574 (saknas)
 1575 Lasse i Gimmersta
 1576 Lasse i gijmersta aff *sibbaridh*
 1577 Lasse i gimmersta aff *Sibberidh*
 1578 Lasse i gimmersta aff *gibbaryd* (sic)
 1579 Lasse i gimersta aff *gibbaridh* (sic)
 1580 (saknas)
 1581 Lasse i gimersta aff enn Wtiordh i *sijbberijdh* (vartill med samtidig blyertsskrift: *:llr aff gimersta*)
 1582 Lasse i gimersta aff *gbbardh* (sic)
 1583 Håkonn klockare i *sibbaredh*
 1584 Håkänn Kläckare aff *Sibborijd*
 1585 Oluff Klockare i *Sijbberijd*
 1586 Oluff Klockare i *sibbaridh*
 1587 Oluff ii *Siibberydh*
 1588 Oluff ii *Sijbbarijdh*
 1589 Oluff ii *Sijbbarijdh*
 1590 Oluff ij *Sibberijdh*
 1590 Oluff ij *Siibbarijdh*
 1591 (saknas)
 1592 Oluf i *Siibbarijdh*
 1593 Oluff i *Sijbbarijdh*
 1594 Oluff i *Sijbbarijdh*, *Sibberydh*
 1595 Oluff i *Sijbbarydh*, *Siibbarijd*
 1596 Oluff i *Sijbbarijdh*, *Siibbarijd*
 1597 Oluff i *Siibbarijdh*,
 1598 Oluf i *Siibbarijdh*
 1598 Abell i *Sijbberijdh* (för tiondet)
 1599 Abell ij *Sijbbarijdh* (för tiondet)
 1599 Her Per i *Sibbarydh* (för årliga räntan)
 1600 Oluff i *Sibberijdh*
 1601 Oluf i *Siibbarijdh*
 1602 Her Per i *Sibberijdh*

* Avser Tuna i Heda sn, där Håkan var skattebonde.

- 1603 Her Pär i *Sibberijdh*
 1604 Her Pär i *Sibberijd*
 1605 H. Pär i *Sibberiydh*
 1606—1610 (saknas)
 1611 Oluf Kläckerr i *Sibberiydh*
 1612 Oluff Kläckare i *Sibberijdh*
 1613 Oluff Kläckerr i *Sibberijdh*
 1614 Måns i *Sibbarijdh*
 1615 (i marginalen, brandskadat:) ... *dh* är lagdh wnder ngstorp, och derföre föröcht $\frac{1}{2}$ Mantall, och ränta behålles
 1616 Oluff Kläckare i *Sibberij* (av annan hand i marginalen: Denna wtiord lagdh wnder Henningstorp, och föröcht $\frac{1}{2}$ Mantal)
 1617 Måns i Hemingstorp för *Sibberö* (tillskrift: Denna wtiordh ligger wnder Hemingstorp, och föröcht $\frac{1}{2}$ Mantaall).
 1618, 1619 (saknas)
 1620 Måns i Hemmingstorp
 1621 Oluff Kläckerr i *Sibbarij*
 1622 (saknas)
 1623 Oluf Kläckare i *Sibberij*
 1624 — — — *Sibborijj*
 1625 och följande saknas
 1635 års jordebok har ej namnet Sibberyd men upptar på dess plats Måns i Henninstorpp (avraden nu annorlunda beräknad än förut). Jordeböckerna 1636—1641 saknar alla uppgifter om Sibberyd. — I utanför Stockholmsarkiven befintligt material synes belägg för Sibberydnamnet i Rök ej stå att uppleta.⁴ I själva bygden är minnet av Sibberyd utplånat.

Avgörande vid sökandet efter Sibberyds läge i Röks socken är uppgiften här ovan under år 1615 att kronoutjorden Sibberyd

⁴ Jag har att tacka arkivassistenten Gunnar Thornström för ospard möda vid genomgången av hithörande handlingar: Rök c:1, den äldsta bevarade kyrkoboken med anteckningar från 1594, vidare Handlingar angående prästerskapets inkomster 1695—96, Petrus Benedicti's visitationsbok 1591, visitationsprotokoll 1644, »Lilla stiftsboken». Arkivassistent Thornström har även för min räkning genomgått de äldsta handlingarna (1641—omkr. 1660) i Linköpings domkapitels pastoratsordnade handlingar för Rök och de äldsta domböckerna för Lysings härad i landsarkivet för åren 1606, 1607, 1637, 1638, 1642. — I Rökbygden är numera alla spår av ödehemmanet Sibberyd försvunna såväl vad kart- och övrigt dokumentmaterial beträffar som när det gäller ägolottsnamn, muntlig tradition o. d. Ägaren av Millingstorps gård skrev till mig den 17/4 1958: »Vid studium av gamla kartor och handlingar, som finns här, kan inte upptäckas något, som har samband med Sibberyd eller liknande. Jag har även gjort förfrågningar hos äldre personer här på gården, men ingen har hört eller minns något.»

detta år lades under Hemmingstorp, vars hemmanstal därvid ökades med ett halvt mantal, så att gården tillsammans med Sibberyd kom att göra full kronogård.

Denna jordebokens uppgift bestyrkes av de kartor över egendomar i Röks socken, som upprättades omkring år 1640 av lantmätaren Johan Larsson Groth och förvaras i lantmäteristyrelsens arkiv. Kartan över Hemmingstorp (D10: 51) har mycket riktigt uppgiften, att till hemmanet hörde en utjord i Hejla och Ingvaldstorp, för vars identifiering hänvisas till kartan över Hejla—Ingvaldstorp—Röks kyrko- och prästgårdsmark (D10: 41). Följer man hänvisningen och uppsöker man på denna karta (fig. 1, 2) markeringen för den under Hemmingstorp liggande kronoutjorden, finner man denna markering utgöras av siffran »6» i Hejla bys tomtmark med tillägget i kartbeskrivningen, att utjorden »*giör tillfyllest der med* (= tillsammans med Hemmingstorp) *1. heel crongerd. Byemåhl 20 alnar*». I konceptet till kartan kallas utjorden » $\frac{1}{2}$ KroneHemman, som *giör fyllest för en heelgerdh medh hemmingstorps ägor*». Att Sibberyd-ägan med sina 20 alnar i byamål gällde för ett halvt mantal stämmer med att de båda hela kronohemman, som jämte Sibberyd-ägan utgjorde Hejla by, vardera räknade 40 alnar i byamål.

Här må sammanfattas:

det halva kronohemmanet Sibberyd var ännu under 1630-talet en del av Hejla by. Dess tillvaro markerades invid bygatan, där byamålstalet angav den andel, varmed hemmanet ingick i byns jordar.

Var får man då söka övriga spår av det synbarligen i upplösning stadda kronohemmanet Sibberyd? Tydligt i kyrkans och prästgårdens omedelbara närhet. Den av Johan Larsson Groth år 1640 upprättade kartan över Millingstorp, grannbyn i väster till Rök (D10: 53), har uppgiften, att under Millingstorp hörde »*En Crone Vthiord eller .l. otting, som brukas till Sibbridt, och hafuer i Byemåhl 6 alnar bred åker*». Lotten i Östergärdet krävde $2\frac{1}{4}$ tunnor utsäde, den i Västergärdet $1\frac{3}{4}$ tunnor. Tillsammans drog alltså åkern 4 tunnor i utsäde.

Här inhämtar man alltså, att attungen (eller som den också kallades: ottingen), denna särskilt i Östergötland så länge bevarade byamålsenhet, kunde omfatta en så relativt liten ägodel som

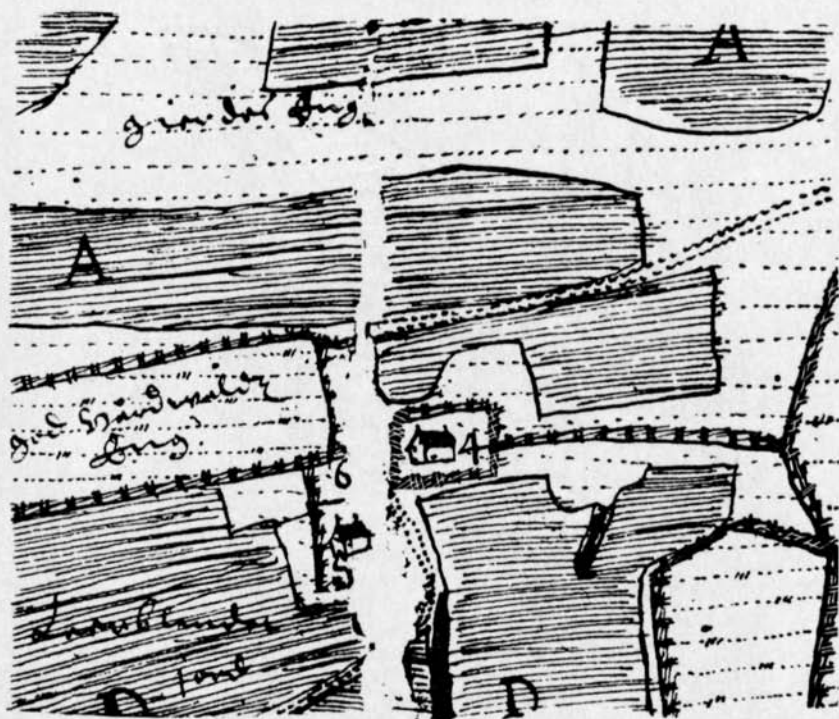

Fig. 2. Hejla bygata och bytorg på Johan Larsson Groths karta 1640. »Kron-
utjorden» eller » $\frac{1}{2}$ kronohemmanet» Sibberyd (redan i 1540-talets jordeböcker upptaget som ödetorp) markeras vid bygatan men utan bebyggelse: nr 6. — Dorfstrasse und Dorfplatz auf der Karte Johan Larsson Groths 1640. Die „Kronen-Exparzelle“ oder „ $\frac{1}{2}$ Kronhufe“ Sibberyd (schon in den Grundbüchern der 1540er Jahre als verlassene Kate aufgenommen) ist an der Dorfstrasse, jedoch ohne Gebäude bezeichnet: Nr. 6.

'6 alnar bred åker' och ett däremot svarande så ringa utsäde som 4 tunnor.⁵

Eftersom attungen angav en del av något, som räknades i åtta

⁵ Två stänger på attungen och 5 alnar på stängen var det normala, med stora variationer på stängens antal, se *Thulin*: Den svenska skifteslagstiftningen, 1911, sid. 104 och annorstädes. »Äfven spansks afgäld var oftast proportionell mot attungen med i allmänhet 24 spann på attungen.» — Laga afrad i spannmål var 4 tunnor på attungen = 24 spann. »I allmänhet förefanns en viss överensstämmelse mellan utsäde och afrad, och synes det som om jämväl ifråga om utsädet tidigare mellan attungarna förekommit en viss öfverensstämmelse, så att attungen kunde sägas ha haft ett normalt utsäde, sannolikt 12 tunnor. Härutinnan påträffas dock ännu större växlingar än ifråga om afraden.»

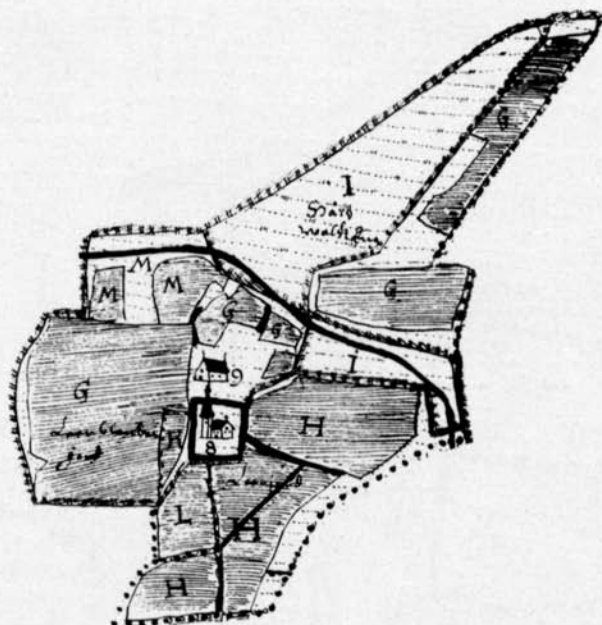

Fig. 3. Röks kyrka och prästgård enligt Johan Larsson Groths karta av år 1640. Med M betecknas en utjord lagd till Millingstorp men »brukad till Sibbrith», enligt vad Johan Larsson Groths karta över Millingstorp (D 10: 53) upplyser. — Röks Kirche und Pfarrhof nach Johan Larsson Groths Karte vom Jahre 1640. Mit M ist eine Exparzelle, gelegen in Millingstorp, aber „bewirtschaftet von Sibbrith“ bezeichnet, worüber Johan Larsson Groths Karte von Millingstorp (D 10: 53) aufklärt.

likvärdiga enheter, var åtta attungar det fullsuttna hemmanets mått. Med den år 1640 »till Sibberyd brukade» attungen inom Millestors ägor har man alltså anträffat en av de åtta delar, varav hemmanet Sibberyd engång består.

Den på Hejla—Rök-kartan av år 1640 med tomtsiffran »6» betecknade Sibberyds-ägan inom Hejla by (fig. 1, 2), som räknade 20 alnar i byamål, bör med samma beräkning av attungen som förut (d. v. s. 6 alnar bred åker = en attung) kunna ange ett jordinnehav på $3\frac{1}{3}$ attungar.

Med dessa $4\frac{1}{3}$ attungar, knutna till ett jordinnehav i Sibberyd, har man alltså återfunnit något mer än hälften av det fullsuttna hemmanets omfång. De återstående $3\frac{2}{3}$ attungarna kan då tänkas vara dolda i den till prästgården gjorda markupplåtelsen om ett

Fig. 4. Av en uppmättningsplan över Röks kyrka och prästgård år 1705 synes framgå, att det tidigare »till Sibberyd brukade» jordstycket M då var helt införlivat med Millingstorp. — Aus einem Vermessungsplan von Röks Kirche und Pfarrhof vom Jahre 1705 scheint hervorzugehen, dass das früher „von Sibberyd bewirtschaftete“ Flurstück M damals Millingstorp ganz einverleibt war.

halvt hemmans storlek, varom den vid storskiftesdomen 1766 åberopade fornhävdens talade.

Antagandet förblir naturligtvis tills vidare blott en arbetshypotes, men man kan dock ej låta bli att i sammanhanget peka på ett par omständigheter, som kunde anses stödja hypotesen. Den första är förekomsten av en med »M» betecknad åkerlycka innanför prästgårdens västra hägnad på den äldsta Rök-kartan, den från 1640 (lantmäteristyrelsens arkiv, D10: 41, fig. 1, 2), om vilken kartbeskrivningen säger: »En åker till millingstorp Vthsåde $1\frac{3}{4}$ t.» Det ligger snubblande nära att i denna under Millingstorp skattförda åker med $1\frac{3}{4}$ tunnors utsäde se det skifte om $1\frac{3}{4}$ tunnors utsäde, som på den samtida kartan över Millingstorp (D 10: 53) upptogs såsom ingående i den »till Sibberyd brukade» attungen i Millingstorp. Åkern utgör en påfallande inbuktning i prästgårdens mark, som kvarstår ännu på 1705 års karta över Röks prästgård (fig. 4).

Den andra iakttagelsen ställer oss direkt inför frågans kärn-

punkt. Det gäller det säregna omnämmandet i själva Rökstens-texten av en *vi*-föreståndare med namnet Sibbe, som tydligen spelat en affektbetonad roll i runmästarens känsloliv, eftersom han dolt mannens namn och familjedata i sin konstfullaste runchiffer, den om väderkvarnsvingar erinrande, som täcker runstenens toppyta och fyller baksidans översta kantrad. Det är ju i dess biologiska klimax: »*Sibbe vi-värjaren avlade 90-årig (en son)*», som hela Rökinskriften på något vis klingar ut.

Namnet Sibbe kan inte sägas vara ett vanligt nordiskt mansnamn. Dess förekomst är helt begränsad till Östnorden; i det stora norsksländska namnförrådet är det ej belagt. I det danska runskriftsmaterialet (hit föres då ej Karlevistenen på Öland) är namnet anträffat endast en gång och då i närmast östsvenskt grannsammanhang, på Bornholm. I Östergötland förekommer namnet Sibbe i runmaterialet endast en gång utöver förekomsten i Rökstenstexten. I det svenska runstensmaterialet i dess helhet torde namnet kunna återfinnas ett par tre tiotal gånger. Vanligast är det i uppländska inskrifter.⁶

Med andra ord: det egendomliga sammanträffandet, att ett halvt nyodlarhemman Sibberyd i Hejla by låter spåra sig till samma närhet av Röks prästgård som det halva hemman, varmed prästgården ingick i Hejla byalag, får kanske till sist tolkas så, att det är Rökstenens **sibi uiauari**, *vi*-värjaren Sibbe, som en gång brutit marken och anlagt hela hemmanet. Att *goden*, den hedniska helgedomsvårdaren, var bosatt i närheten av det *vi*, vars kultförrättningar och rättsvård han övervakade, var väl det vanliga; jämför hurusom i Östergötland det hedniska *vi*-et i Gode-

⁶ Från personnamnskunnigt håll har jag fått mottaga följande uttalande: »De medeltida beläggen kommer från Småland, Östergötland (där tycks dock namnet ha varit ovanligt), Södermanland, Uppland, Åland samt Hälsingland, medan namnet från 1500-talet ännu bara är känt från de båda första landskapen. Ortnamnen visar dock, att namnet även varit brukat bl. a. i Västergötland och Skåne. — Sibbe är *relativt* sparsamt belagt i våra urkunder, säkerligen därför att det som hypokorism till Sighbiorn, Sighbrand inte 'gjorde sig' i officiella aktstycken. — Något annat Sibberyd känner jag inte till, men det finns två västgötska Sibbered (i Gäsene resp. Kullings härad).» Meddelande till förf. från Personnamnskommittén genom fil. lic. Roland Otterbjörk. En anteckning i Svenska ortnamnsarkivet om ett ortnamn *Sibbelyckan* i Östergötland, f. d. stuga i Götevi, Ekeby sn, Göstrings hd, känner jag genom vänligt meddelande från fil. lic. Thorsten Andersson.

gårds socken vid sin förvandling till kristen kyrkoplats övertog namnet på hednaprästens boställe, godens gård, eller hur i Röks egen grannbygd kyrkan i Väversunda socken bär sitt namn efter den stora bondby, i **Vevaria-sundom* (von Friesens tolkningsförslag),⁷ 'sundet där helgedomsföreståndaren bor', i vilken socknens prästgård i sen tid ingått.

Förf:s tes nr 1: är alltså, under befogad reservation:

Hejla-bygdens *vi* var beläget, där Rökstenen restes. Det fick sitt namn av stenen: *at rauki*, och en *vi*-föreståndare Sibbe, bonde i Hejla, hade röjt för sitt boställe så nära *vi*-et, att vid trosskiftet (kyrkan och) prästgården fick sin mark från *vi*-föreståndarens hemman, samtidigt som de övertog *vi*-ets namn, Rök.

Låter man emellertid på detta sätt ortnamnet Sibberyd vara jämgammalt med Rökstensinskriften, vars tillkomst ju enstämigt brukar sättas till 800-talets början (eller mitt), tvingas man räkna med ett säkerligen för många överraskande tidigt datum för uppkomsten av ortnamnen på *-ryd*, 'röjning'. Hittills har man brukat hänföra de äldsta av dem till vikingatidens senare del (»namn på *-ryd* har bildats i Sverige före vikingatidens slut, men liksom för *-torp* infaller deras blomstring under medeltiden», Gösta Franzén i Nordisk kultur, V, s. 151). Men den tillbakaflyttande tendensen inom svensk ortnamnskronologi, som föranletts av arkeologiska och bebyggelsehistoriska rön under senare år, kommer säkerligen att beröra även namnen på *ryd* och *torp*, så att en förekomst av dessa namntyper redan vid vikingatidens ingång skall kunna godtagas såsom fullt trolig, åtminstone för västra Östergötlands del.

Genom sitt läge längst uppe i den öppna jordbruksbygden i Röks socken avviker emellertid ortnamnet Sibberyd från socknens övriga namn på *ryd*: Gøjeryd, Fölseryd, Sälleryd, Asseryd och Borreryd, som alla är belägna i skogsbygden och följaktligen *var* verkliga röjningar. Namnet Sibberyd framstår som det första nedslaget i socknen av den nya namngivningsseden.

Men hemmanet Sibberyd var ej den enda från moderbyn Hejla utgångna nyodlingen strax före eller vid vikingatidens början — de ännu tidigare utflyttningar, som anges av ortnamnen på *stad*,

⁷ *Otto von Friesen*: Rökstenen läst och tydd, 1920, sid. 50—51.

då lämnade åsido: Gimmerstad, Hillingstad, Runnestad. Betydelsefull i samband med Rökstenens tolkning är emellertid den stora kolonisation av det ursprungliga byområdets mellersta och sydligaste del, som utgått från en Hejla-bo vid namn Ingvald och som efter honom bär namnet Ingvaldstorp. Hans ättlingar var många. När på 1500- och 1600-talen jordeböcker och kartor belyser förhållandena, är Ingvaldstorp med sina 4¹/₂ gårdar nättopp dubbelt så stort som Hejla med dess 2¹/₂ gårdar. Över hela detta jordbrukskollektiv vilade då ännu en mycket ålderdomlig prägel. Saknaden av en skarpt avgränsad ägouppe delning kom det hela att för 1600-talets lantmätare framträda som en enda bebyggelse-enhet Hejla—Ingvaldstorp—Sibberyd—Rök (fig. 5). Först med storskiftet på 1760-talet sattes den uppröjning igång, som skilde Ingvaldstorpsgårdarna från Hejla-byn.⁸

»Sedermera har Landtmätaren i Nämnd- och Byemäns närvaro, tagit ägorne i noga öfverwägande och eftersedt, hurusom delning bäst kunde ske, hwarwid Landtmätarens förnämsta föremål varit, att Bergs- och Gategårdarne i Inge-wallstorp med Hemmingstorp måtte bli ordenteligen skilde från Heila byelag, hwarmed de hittills legat i skiften blandade, och der ännu äga byggnings-tomter, fastän husen i äldre tider blifwit flyttade längre söder i ägorne, och nämnas nu för tiden Bergs- och gategårdarne, tillika med skatte- och storgårdarne, hwars ägor jämwäl för sig, å östra sidan afskilde ligga, med ett allmänt namn *Ingevallstorp*.»

Också denne andre från Hejla-byn utflyttade nybyggare har kommit in i Rökstensmästarens text, även om det bara är med

⁸ I Östergötland kan man påvisa flera fall, där *ryd*-termen uppträder i ortnamn knutna till ett äldre kulturcentrum eller dess omgivningar. Tag t. ex. fallet Östra Ryd i Skärkinds härad. Vid den kristna bygdeorganisationens genomförande tog man här till utgångspunkt området hedniska kultplats Viby men drog sig för att lägga kyrka och prästgård direkt på *vi*-ets mark. De lades i stället någon km i sydost på en plats, som benämndes *ryd*, och socknens namn blev då Vibyryd (*wibyryd*, 1375, eller *Rydhbo socken*, 1402). — I Viby socken, efter vars socken-*vi* häradet (*Vifolka* hd) bär sitt namn, ligger på ett par km:s avstånd från kyrkan gården Rydja (eller Rödja). Den ålderdomliga prägel på socknens bebyggelse anges av förekomsten av en gård Lund och en kungsgård Lund-tuna (*in luntunum*, 1326). — I Rydstads socken i Akerbo hd strax norr om Linköping är det påfallande, att den kristna helgedomen förlagts till ett 'röjningsställe', *Rystatha* (1280), trots att här i den tidigt odlade delen av Roxenstranden området haft en 'huvud-lund' i den numera försvunna lilla socknen Näsby, kallad **aðal-lundr*, skrivet *Adhelundum* (1412), *Ahllundh* (1691).

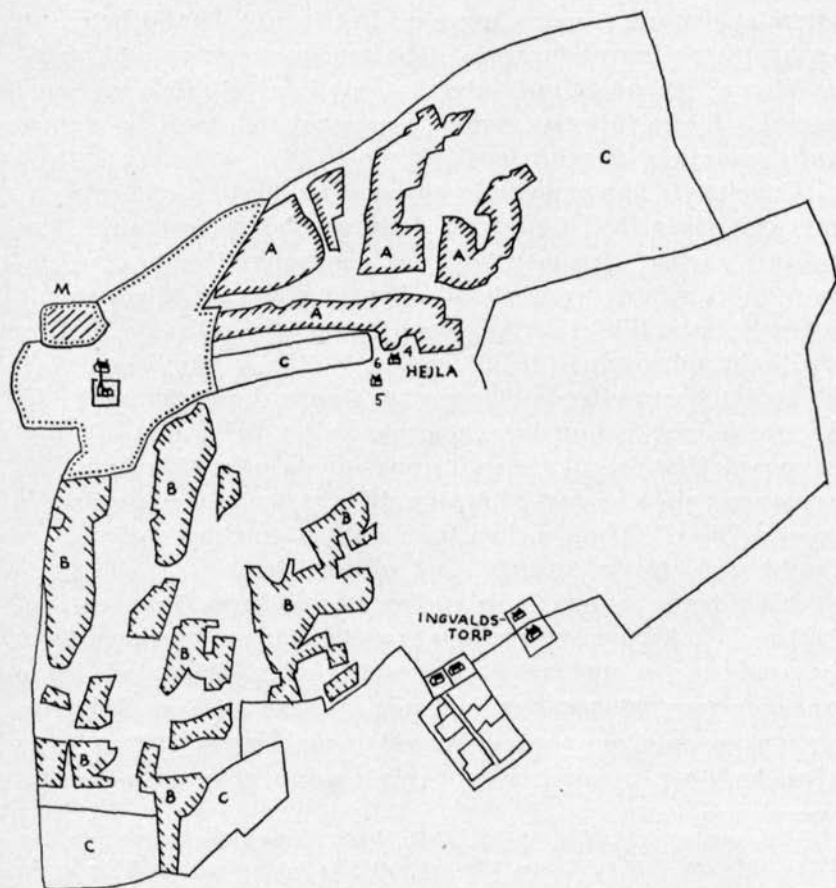

Fig. 5. Kalkering (förf:s) på den av Johan Larsson Groth uppgjorda kartan 1640 över Röks prästgård samt Hejla och Ingvaldstorps byar, utvisande de skiften A och B (åker) och C (äng), vari Sibberyd hade andelar enligt delningsmättet («byamålet») »20 alnar bred åker».* — Pause (des Verf.) der von Johan Larsson Groth angefertigten Karte 1640 von Röks Pfarrhof sowie den Dörfern Hejla und Ingvaldstorp, die die Parzellen A und B (Acker) und C (Wiese), zeigt woran Sibberyd nach dem Verteilungsmass „20 Ellen breiten Acker“ Anteil hatte.

* Byamålet är det tal, efter vilket varje gårds andel i byns olika ägor uträknades.

efterklngen av sitt namn Ingvald.⁹ Det är, när det där heter, att en hustru av Ingvaldingarnas släkt genom ett offer (: till gudamakterna, jfr got. *hunsl*) utverkat, att hon fått föda en son i vederlag för en förlorad: *sagum mogmenni þat, hvaR Ingvaldinga vaRi guldinn at kvanaR husli*.

Naturligtvis kan man nöja sig med att häri se ett inslag av myt och sägen, helt i stil med det fantasibetonade i inskriftens tidigare partier. Men med tanke på den konkretisering av ristarens miljö, som de nyss behandlade personnamnen åstadkommit, är det kanske tillåtet att ge uppgiften om den offerande hustrun en direkt anknytning till Rökbygden. Det är ju nämligen så, att ett dylikt hustruoffer enligt nordisk forntro borde ägnas åt diserna, födelse- och döds gudinnorna. Är det då bara ett tillfälligt sammanträffande, att Östergötlands största offerställe ägnat diserna var beläget endast 2 km från Röks kyrka vid den nuvarande gården Disevi i Heda socken. Den ståtliga gravhögen där, en av landskapets största, är vida känd (»Disevi kulle»).

Och i denna samma Heda socken står möjligen ännu en kontakt med Rökstensristningen att uppleta. När en i socknen ännu bevarad runsten upptar den nuvarande gården Jättingstads namn under formen *iatunstaþum*,¹⁰ erinras man om att även Rökstensristningen omnämner en man (vid namn) *iatun*, 'Jätten', som säges ha blivit besegrad av en man vid namn Vilin, om vilken det

⁹ Sveriges runinskrifter, del 2: *Erik Brate*: Östergötlands runinskrifter, 1911—1918, sid. 245. »Nämnas bör ock, att 1 1/2 km sydost om Röks kyrka ligger byn Ingvaldstorp, vars namn kan tänkas sammanhånga med Rökstensens **igoldiga**.» — Sid. 251: — omtalas en stamfader av jättebörd och — en stammoder, som frälst sin man genom att offra sig, och därvid nämnes ock den ätt, som mannen och således ock Varen och Vämod tillhört, nämligen Ingvaldingarna, vilkas stamgods måhända varit Ingvaldstorp i Röks sn.»

¹⁰ Rökstenen läst och tydd av *Otto von Friesen*, 1920, sid. 61: »Kanhända förtjänar i detta sammanhang påpekast, att i Röks grannsocken Heda ungefär en half mil fågelvägen s. v. om Röks kyrka ligger en by som heter Jättingstad. — den ursprungliga namnformen är, såsom framgår af en runsten, nu inmurad i Heda kyrka, *Brate* Ögs runinskr. nr 132 och egen undersökning *iatunstaþum*. Närmast till hands ligger kanske att här uppfatta *iatun* såsom ett vedernamn på en person. Men den möjligheten är måhända icke utesluten, att platsen en gång varit knuten till en mytisk lokalsägen om någon jätte, som så gifvit byn dess namn.» *von Friesens* hypotes, att med jätten avsåges Balders baneman, den blinde Höder, se Rökstenen läst och tydd, sid. 60.

på grund av namnet kanske får förmodas, att han tillhört runmästaren Varins släkt. Namnet **iatun** är troligen ensamstående i det nordiska namnmaterialet, och att det här möter två gånger på blott få kilometers inbördes avstånd kan knappast vara tillfälligt.

Det senare partiet av Rökinskriften har, kort sagt, tycke av något, som kunde kallas en bygdekrönika. Det ger ordknappa notiser om människoöden, knutna till den närmaste omgivningen kring heligplatsen vid *Raukr*, 'stenvården'. Där är själva helgedomsföreståndaren Sibbe, bosatt i det stycke av Hejla by, som sedermera i kristen tid togs till socknens prästgård. 90 år gammal förunnades han att bli far (till en son). Där är hustrun ur den stora Ingvaldssläkten, som genom offer [till diserna (vid Disevi?)] utverkade, att hon blev mor på nytt för att ersätta en förlorad (son?). Där är den unge Vilin, som vid en kraftmätning med en grannbygdens stålman, »Jätten» i Jättestad, förvärvade sig ära och rykte.

Mot hjältelivets syner, sådana som de glansfullt frammanas i Rökinskriftens förra hälft, bryter sig alltså vardagsrealismen i runtextens senare del. I det första partiet är det bygdens *pulr*, en skald och recitatör, som hedrar sin döda son genom att låta minnesskriften väcka anklanger ur den hjältediktning, som sonen älskat under livstiden. Intet är här dolt eller dubbeltydigt, runorna är genomgående av kortkvisttypen och står med sina riktiga ljudvärden. I den senare delen av inskriften är däremot allt dolt i lönnskrift, som bekant en flerfaldigt varierad sådan. Och tränger man bakom detta hemlighetsmakeri, så finner man, att runmästaren gjort sig allt omaket endast för att i tre utsagor variera temat, att det förunnats någon att få ett barn: en hustru, en ung kämpe, en 90-åring.

Man får en känsla, att motivet med det välkomna barnet haft en alldeles särskild anknytning till runmästarens egen situation som sörjande sonlös fader. Hans belägenhet har en slående likhet med den isländske hövdingen och skalden Egil Skallagrims-sons, då denne efter älsklingssonen Bodvars bråddöd skapar sitt ståtliga skaldeverk *Sonförlusten* (*Sonatorrek*) för att avreagera sig den förödande inverkan, som sorgen hade på hans sinne:

Famlande ännu
 min tanke vacklar
 efter det slag som
 sorgen gav mig.

Detta det häftiga känslotumultets stadium har dock Rökstensmästaren tydligen redan bakom sig, det är något avklarnat och balanserat i hela hans text. Men det är en annan punkt, där olikheten de båda fäderna emellan är väsentlig. För Egil står framtiden utan hopp, han citerar ett gammalt visdomsord:

dör en son
 blir först han ersatt
 — säger ett ordstäv —
 när en ny man avlar,

men han anger samtidigt, att denna utväg ej längre stod öppen för honom:

För min ätt
 nu stundar slutet,
 som när skogens
 stammar störta.

Den tanke, som Egil Skallagrimsson med bitter resignation skjuter ifrån sig — tanken på ett nytt faderskap:

*þat's ok mælt,
 at engi geti
 sonar iðgjöld,
 nema sjálfr ali,*

den tycks emellertid vara helt levande för Varin, Rökstenens ristare. Ty vad är eljest anledningen till att denne i så anspråksfullt sammanhang fogar in sina utsagor om de tre ättlingarna i Rök? Om en av dem säger han ju uttryckligen, att han tillkommit som vederlag för en annan (ty så är väl uttrycket *hvaR Inguldinga vaRi guldinn* att förstå). Måste man ej förutsätta, att Varin i sitt innersta känt en förhoppning att själv kunna bli far på nytt?

Men att på detta sätt sörja för sin sak är alltid ett vanskligt företag för en man: gudarna måste stämmas välvilliga, och härtill kräves magins hjälp. I sådana ärenden måste man fördunkla sitt språk, förvända skriften, beslöja sina antydningar. Det är ju också så som Rökstensmästaren går tillväga, då han i inskriftens senare del helt chiffrerar meddelandena om de tre ättlingarna.

Nu kan det visserligen invändas, att Rökstenens lönnskrift ej nödvändigtvis behöver ha just detta upphov. Den har sitt egenvärde både som prov på ristarens enastående runlärdom och som stilfull inramning av den övriga texten på baksidan av stenen. Men ändå är det svårt att komma ifrån, att ristaren drivits av någon särskild impuls, då han valde just 'önskebarnsmotivet' som underlag för sitt lönnskriftsparti.

F ö r f : s t e s n r 2 :

En oförlöst önskan hos runmästaren att få den döde sonen Vamod ersatt med en ny son är det ena av de två huvudmotiv, som frambragt Rökstenen — Vamods hedrande är det andra.

Det skulle passa bra in som led i samma tankegång, om den i talchiffer uttryckta ramsan på runstenens vänstra smalsida, Rök-inskriftens ordknappa avslutningsfras **sakumukminiþor**, kunde ges innebörden 'våga — vinn!' Det kunde då vara ristarens maning till sig själv inför ett vanskligt företag. Emellertid: som dess imperativ *þor* (2 p. sing. av fsv *þora*, vårt *törs*) nu är formad, är den knuten till samma objekt 'allt folket', *mogmenni* (eller kanske 'ungdomen', *ungmenni*), som ristaren förut vänt sig till, och därför får maningen endast en allmängiltig innebörd. Det återstår att infoga den i ett trovärdigt sammanhang på Rökstenen.

ZUSAMMENFASSUNG

A. Nordén: Sibberyd, Röks Pfarrhof und Sibbe, der Heiligtumvorsteher des Runensteins von Rök.

Verf. weist das Vorkommen einer erst im 17. Jahrhundert erloschenen Hufe *Sibberyd* in der östergötländischen Gemeinde Rök nach, wo der Männername Sibbe ja schon im 9. Jahrhundert belegt ist durch die Angabe des Runensteins von Rök, dass Heiligtumhüter Sibbe (**sibi uiuauri**) im Alter von 90 Jahren (einen Sohn) zeugte. Um zu untersuchen, ob sich diese beiden Vorkommen des Namens auf einen gemeinsamen Ursprung zurückführen lassen, hat der Verf. Angaben in Grundbüchern und anderen Kameralurkunden vom Beginn der Serien im Jahre 1544 sowie in dem ältesten Kartenmaterial (um 1640) des Archivs des staatlichen Vermessungsamtes zusammengestellt und dabei folgendes feststellen können.

1. Der Pfarrhof von Rök lag in älteren Zeiten „in Siedlungsgemeinschaft“ mit Hejla, dem Dorf, das sich in so vielen Hinsichten als Verbreitungsherd der Besiedlung der Gemeinde Rök erweist. Der Pfarrhof gehörte mit einer Halbhufe zu diesem Dorf. Dies geht aus dem Schreiben hervor, das bei der Flurbereinigung im Jahre 1766 von dem Gemeindepfarrer Berzelius an die Flurbereinigungsbehörde gerichtet wurde, in welchem dieser beantragte, dass die Besitzungen des Pfarrhofs, die zu dieser Zeit „in Wiesen und Äckern einzeln um die Kirche von Rök lagen“, durch isolierte Flurstücke von Hejla vervollständigt werden möchten, so dass das Pfarrgut einer Halbhufe im Dorfe Hejla gleichkäme, in welchem Dorf „es auch früher in Siedlungsgemeinschaft gelegen haben sollte“. Die Flurbereinigungsbehörde billigte den Antrag des Pfarrers und der Pfarrhof wurde auf die Grösse einer Halbhufe erweitert. Wie diese als Pfarrhof überlassene Halbhufe ursprünglich hiess, geht nicht aus dem Protokoll hervor.

2. Vermutlich wurde diese Halbhufe von einer Vollhufe des Dorfes genommen, deren andere Hälfte in bäuerlichem Besitz verblieb. Und da das Dorf Hejla, wie sich aus dem ältesten Archivmaterial ergibt, aus zwei Kronhufen und einer halben bestand, hat man Grund anzunehmen, dass diese Halbhufe das nach der Abtrennung des Pfarrhofs übriggebliebene Bauerngut des Dorfes ist.

Der Name dieser übriggebliebenen halben Hufe in Hejla ist ersichtlich Sibberyd gewesen. Dies geht aus folgenden Umständen hervor:

3. Schon in dem ältesten erhaltenen Grundbuch für die Gemeinde Rök (1544) ist eine betreffend ihre Lage nicht näher angegebene Kronen-Exparzelle Sibberyd aufgenommen (die Schreibung des Namens geht aus dem Verzeichnis der Grundstückpächter oben S. 264 hervor). Entscheidend für die Identifizierung dieser Kronen-Exparzelle ist die Angabe des Grundbuchs für 1615, dass die Kronen-Exparzelle *Sibberijdh nun dem Hof Hemmingstorp zugeteilt worden ist*, dessen *mantal* („Mannzahl“) dadurch um eine halbe *mantal* vermehrt wurde, so dass der Hof nun ein ganzes Krongut ausmachte. Auf der Vermessungskarte von 1640 zeigt sich auch in Übereinstimmung hiermit, dass zum Hof ein isoliertes Flurstück im Dorfgebiet Hejla-Ingvaldstorp gehört, weshalb auf die Karte von dieser Siedlungsgemeinschaft aus dem Jahre 1640 verwiesen wird.

4. Folgt man diesem Hinweis, so findet man die von Hemmingstorp übernommene Kronen-Exparzelle *Sibberyd mit der Ziffer 6 am Dorfplatz von Hejla bezeichnet*, aber ohne Angabe eines Gebäudes auf dem Platz (Fig. 1, 2). Schon in den Grundbüchern der 1540er Jahre wird das Flurstück als „eine verlassene Kate *Sijbbarydt*“ erwähnt.

5. Was den Umfang dieser Exparzelle betrifft, lässt sich folgendes feststellen:

Im Konzept zu der zitierten Karte von Hejla-Ingvaldstorp-Rök wird gesagt, dass die Exparzelle = Litera 6 nur „ $\frac{1}{2}$ Kronhufe“ gross war, die

Originalkarte enthält die Angabe: „Verteilungsmass 20 Ellen.“ Ausgedrückt in „Achtlingen“ (*attungar* oder *ottingar*), eine zu jener Zeit noch in Östergötland gebräuchliche alte Feldmasseinheit, sind diese 20 Ellen gleich $3\frac{1}{3}$ „Achtlingen“, da an anderen Stellen in der Gemeinde Rök, z. B. in Millingstorp, dem westlichen Nachbardorf der Kirche, der „Achtling“ zu 6 Ellen gerechnet wird. Eine von den Exparzellen in diesem Dorf Millingstorp steht obendrein in direkter Verbindung mit Sibberyd dank einer Angabe auf der Karte des Jahres 1640 (D 10:53); laut dieser gehörte zum Hof „eine Kronen-Exparzelle oder 1 Achtling, der von Sibbrith bewirtschaftet wird und einen gemäss Verteilungsmass 6 Ellen breiten Acker hat“.

Man findet diesen „Achtling“ auf der gleichzeitigen Karte von Hejla usw. als eine Einbuchtung in der natürlichen Grenze des Pfarrhofs nach Westen, auf der Karte mit dem Buchstaben M bezeichnet (Fig. 1, 3, 5). Noch auf einer Karte von 1705 (Fig. 4) findet sich diese Einbuchtung.

6. Da ein „Achtling“ etwas bezeichnete, was in acht gleichwertigen Einheiten berechnet wurde, waren acht „Achtlinge“ das Mass der Vollhufe. Nachdem vier „Achtlinge“ für die von Hejla dem Pfarrhof überlassene Halbhufe abgezogen sind, muss die in bauerlichem Besitz verbliebene Halbhufe vier „Achtlinge“ umfasst haben, wovon wir also 1640 einen „Achtling“ in Millingstorp und $3\frac{1}{3}$ „Achtlinge“ 1615 in Hemmingstorp fanden. Zusammen sind das $8\frac{1}{3}$ „Achtlinge“. Für eine hypothetische Darstellung wie diese dürfte die Übereinstimmung genügen.

Der somit nachgewiesene Hof Sibberyd, nunmehr im Pfarrhof der Gemeinde Rök verborgen, konkretisiert nicht nur den „Sibbe, den Heiligtumvorsteher“ der Runeninschrift (da der Name Sibbe recht selten ist, ist anzunehmen, dass der Heiligtumvorsteher und der Neusiedler ein und dieselbe Person sind), sondern auch zwei weitere Angaben des Runentextes: das Geschlecht der *Ingvaldinge* und den als besiegtten Kämpen angegebenen *iatun*, vgl. *i iatunstaþum*, jetzt Jättingstad in der Nachbargemeinde Heda, etwa fünf Kilometer von Rök.

In der zweiten Hälfte der Rök-Inschrift, wo diese der Gemeindechronik entnommenen Angaben vorkommen, hat man nach Ansicht des Verf. einen magisch verhüllten Ausdruck des Wunschtraums des Runenmeisters zu sehen, der an Stelle des toten Vamod einen neuen Sohn ersehnte.